

УДК 346.7:378.3

Б.В. Дерев'яно

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ ЯК ДОДАТКОВИХ ПОСЛУГ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Статтю присвячено дослідженню додаткових послуг, що надаються навчальними закладами. Визначено можливості оплатного виконання науково-дослідних робіт, критерії їх ефективності. Проаналізовано критерії віднесення навчальних закладів до науково-дослідних.

Ключові слова: навчальний заклад, науково-дослідні роботи, додаткові освітні послуги, наукові дослідження, ефективність наукової діяльності.

Статья посвящена исследованию дополнительных услуг, предоставляемых учебными заведениями. Определены возможности платного выполнения научно-исследовательских работ, критерии их эффективности. Проанализированы критерии отнесения учебных заведений к научно-исследовательским.

Ключевые слова: учебное заведение, научно-исследовательские работы, дополнительные образовательные услуги, научные исследования, эффективность научной деятельности.

The article is devoted research of additional services, given educational establishments. Possibilities of requiring payment execution of research works, the criteria of their efficiency were certain. The criteria of taking of educational establishments to research were analysed.

Key words: educational establishment, research works, additional educational services, scientific researches, efficiency of scientific activity.

Постановка проблеми. Економіка України багато років вимагає активного реформування. Проте до сьогодні реформи або проводилися наполовину, або мали подвійні стандарти для різних галузей та сфер виробництва, міст і регіонів та навіть, суб'єктів господарювання. Зараз нарешті робиться спроба провести жорстку монетарну політику – безумовно непопулярний, проте необхідний захід. Внаслідок цього видатки на державне фінансування освітньої сфери будуть скорочуватися. Тому навчальним закладам (далі – НЗ) необхідно використовувати будь-які можливості отримання коштів на забезпечення своєї діяльності із джерел, альтернативних державному бюджету.

Стан дослідження. Питанням правового регулювання надання освітніх послуг, координації діяльності НЗ, управління ними та освітньою сферою

присвячували дослідження вчені-правознавці, економісти та представники науки державного управління: В.Б. Авер'янов, Д.Н. Бахрах, В.М. Бесчастний, Т.М. Боголіб, Н.С. Волкова, О.Ф. Долженков, О.В. Дубровка, І.В. Жилінкова, С.А. Загородній, Т.П. Козарь, М.Н. Курко, Мандрик С.І., Н.Н. Мельничук, В.О. Меркулова, А.А. Мірзоян, А.О. Монаєнко, О.А. Овчінніков, Є.А. Огаренко, В. Огнев'юк, О.В. Плющ, Г.О. Пономаренко, Г.П. Савош, Л.С. Соколова, В.М. Співак, В.Я. Тацій, А.А. Телестакова, В.П. Тимощук, Є.Д. Шешенін та ін. Проте незважаючи на великий обсяг проведених досліджень питання надання НЗ додаткових послуг у вигляді виконання науково-дослідних робіт залишаються малодослідженими.

Виходячи зі сказаного ціллю статті є визначення можливості оплатного виконання науково-дослідних робіт та критеріїв їх ефективності.

Виклад основних положень. Крім основних освітніх послуг НЗ (найчастіше ВНЗ) надають значну кількість додаткових освітніх та інших послуг. У даному випадку нас цікавлять додаткові освітні послуги, що полягають у здійсненні наукової діяльності.

Надавати такі послуги НЗ можуть громадянам, суб'єктам господарювання і державним органам на оплатній основі. Постановою КМУ від 27 серпня 2010 року № 796 затверджено Перелік платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності. У Переліку пунктом 2 передбачено можливість надавати 19 видів платних послуг у сфері наукової та науково-технічної діяльності [1]. Зрозуміло, що приватні НЗ діючи за принципом «дозволено все, що не заборонено законом» можуть надавати весь спектр додаткових освітніх послуг, передбачених або не заборонених ліцензією.

З іншого боку, особи, які отримують освіту (особливо у ВНЗ), повинні отримувати навички наукової роботи. Наука як специфічна форма духовного виробництва – виробництва знань – генетично і функціонально є багатокомпонентним та багаторівневим утворенням, що включає разом з

емпіричним та теоретичними рівнями й певні філософсько-світоглядні підстави і передумови, методологічні норми й принципи. Диспозиційна структура суб'єкта пізнання, спілкування і праці, що реалізується в пізнавальній діяльності, має у своїй основі систему його переконань, які, з одного боку, детерміновані конкретними соціально-історичними умовами, з іншого – виступають у практиці дослідження як наукові висновки, почерпнуті з аналізу фактів, що спостерігаються, і які ними підтверджуються [2, с. 273]. Тому додаткові освітні послуги у вигляді проведення наукових досліджень, які надаються іншим суб'єктам, можуть знаходитися у межах обов'язкової навчальної програми.

Наукові дослідження у НЗ повинні у першу чергу орієнтуватися на природничі науки. Як вказує Т.П. Козарь «...університети покликані готувати фахівців для економіки і політики, розвивати економічно доцільний науковий пошук, але в жодному разі не за рахунок обмеження свободи досліджень, зменшення коштів для тих галузей, які не дають швидкого економічного ефекту і кваліфікуються як фундаментальні або теоретичні дослідження. Університети, в яких формуються інтелектуальні основи подальших дослідницьких здобутків, нових наукових відкриттів, і з якими тісно пов'язаний розвиток цивілізації, не можуть будуватися лише на економічному розрахунку» [3, с. 111]. Проте слід уточнити, що економічний розрахунок повинен завжди мати місце при здійсненні НЗ наукових досліджень. Однак він має носити стратегічний характер, а не орієнтуватися на отримання миттєвої вигоди. А наявність публічних інтересів у таких дослідженнях повинна зобов'язувати державу у певній мірі покладати на себе фінансування наукових досліджень у НЗ. В умовах жорсткої монетарної політики відбувається скорочення бюджетних місць в аспірантурах (ад'юнктур) та докторантурах. І це є виправданим кроком. Фінансуватися за рахунок держави повинні лише найбільш інноваційні дослідження. В умовах постійного бюджетного дефіциту необхідно використовувати й інші джерела фінансування наукових досліджень НЗ.

Додатковим джерелом фінансування британських університетів є дослідницькі ради, які фінансують навчання та дослідження, що проводяться студентами післядипломного навчання, викладачами університетів. Однак, якщо раніше університетам або окремим факультетам виділялася загальна сума на проведення дослідницьких робіт і НЗ могли розподіляти її на свій розсуд, то в результаті реформ у Великій Британії в останні роки здійснюється фінансування певних наукових тем, що розробляються конкретними виконавцями на конкурсних засадах. Заохочуються спільні з промисловими фірмами наукові дослідження, розробки, інші заходи, що забезпечують університетам дохід [4, с. 74].

Слід зазначити, що протягом останнього десятиліття, особливо у США та ФРН, різко збільшується кількість так званих інкубаторів і бізнес-центрів як форм співробітництва університета з господарством.

У плані науково-дослідної роботи і її взаємозв'язку з господарством в університеті можна розвивати форму наукових парків через:

- утворення галузевих інноваційних інкубаторів при факультетах, що мають кадровий та інший інноваційний потенціал;
- утворення інкубатора у самому університеті на основі об'єднання інноваційного потенціалу факультетів у складі університету [5, с. 446].

Певна річ, слід враховувати, що ВНЗ США і ФРН мають більше можливостей для надання якісних наукових послуг. Зокрема, ВНЗ США мають значний навчальний і науковий потенціал. Їх оснащено сучасним обладнанням, що дає змогу виконувати дослідження майже в усіх галузях науки і техніки. Університетські бібліотеки містять літературу з усіх галузей знань. Так, бібліотека Гарвардського університету містить 14 млн. томів лише наукових видань [6, с. 71].

У нас же НЗ на платних засадах надають послуги з виробництва інноваційного наукового продукту. Частина коштів, отриманих в якості оплати

витрачається на поліпшення матеріальної бази майбутніх наукових робіт. При цьому ВНЗ можуть отримувати статус дослідницьких.

У цьому зв'язку слід сказати, що іще до затвердження критеріїв ідентифікації НЗ як дослідницьких, такий статус уже надавався окремим університетам. Тоді вітчизняні вчені наводили приклади критеріїв, які застосовуються у США:

- широкий набір напрямів підготовки у галузях природничих, соціальних та гуманітарних наук;
- обсяг підготовки магістрів і докторантів перевищує кількість студентів;
- пріоритет фундаментальних досліджень;
- орієнтація на сучасні напрями наукових досліджень, високі технології, інноваційний сектор економіки, науки і техніки;
- високий професійний рівень набраних на конкурсній основі професорів, у тому числі іноземних;
- наявність широких можливостей для залучення на тимчасовій основі провідних фахівців у відповідних галузях науки з різних країн світу;
- високий рівень інтеграції в міжнародну систему наукових досліджень і освіти;
- готовність сприймати зарубіжний науковий та освітній досвід, гнучкість у ставленні до нових напрямів наукових досліджень та методів навчання;
- наявність конкурсного відбору та селекції при наборі студентів, магістрів і докторантів;
- створення довкола університету особливого інтелектуального середовища, науково-технічного й економічного простору;
- наявність корпоративної етики, в основі якої – демократичні цінності та академічні свободи;
- незмінне прагнення до регіонального, національного та міжнародного лідерства [7, с. 12-13].

Проте уже 17 лютого 2010 року було прийнято постанову КМУ «Про затвердження Положення про дослідницький університет». Пунктом 2 Положення

дано визначення поняття «дослідницький університет» як національний ВНЗ, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм [8]. Особливістю дослідницького університету є наявність значних пілг з державного фінансування, що передбачаються пунктом 6 Положення [8].

Додатком до Положення визначено 31 критерій діяльності університету, за якими надається (підтверджується) статус дослідницького [8].

Статус дослідницького університету надається на п'ять років, після чого повинен підтверджуватися. Це є вірним, оскільки підвищене державне фінансування не повинно надаватися лише за одну назву чи статус.

Критерії віднесення університету до дослідницького із лютого 2010 року визначено. Проте необхідно визначити критерії оцінки ефективності наукової роботи.

У науковій літературі пропонується застосовувати наступні критерії:

1) наукова значущість.

Цим критерієм фіксується ступінь наукової новизни продукту і вирішується його визнання в якості наукового досягнення. Для результатів фундаментальних досліджень це, як правило, один з основних критеріїв, оскільки інші можуть проявитися лише за кілька років.

2) економічна корисність.

Цей критерій складається із рівня рентабельності та прибутку. Проте специфічний характер економічної корисності науки зумовлюється невизначеністю результатів досліджень та економічною необхідністю розвивати потенційно ефективні напрями науки, в силу чого ефект від них може проявитися лише у віддаленому майбутньому.

3) соціальна рентабельність.

Цей критерій означає, що все, чим займається наука, повинно застосовуватися у суспільстві для розвитку його позитивних відносин.

Рентабельність із соціальної точки зору повинна виправдовувати зусилля вчених у результаті отримання наукового продукту, який включатиме в себе і наукову значущість, і економічну корисність [9, с. 32-33].

Слід погодитися із критеріями, наведеними російським вченим. Ці критерії дозволяють відрізнити від наукового продукту, отриманого ВНЗ з метою задоволення публічних інтересів держави і суспільства, і приватних інтересів самих виконавців – викладачів і співробітників, акціонерів і власників майна ВНЗ, і самих ВНЗ від поточних наукових робіт, що мають другорядний характер.

Таку відмінність наводить інший російський вчений. Н.Н. Мельничук вказує на відмінність науково-дослідних робіт від наукових досліджень, в ході яких утворення нових систем, механізмів, технологій має побічний або службовий характер. Наприклад, для виявлення закономірностей фізичних, хімічних або біологічних процесів виконавець виготовляє особливу апаратуру або прилади. Проте робить він це з власної ініціативи за межами завдання замовника. Тому такі системи, механізми, технології не будуть прямо передбачені у завданні. Тому і розглядати їх в якості результату, що підлягає передачі замовнику, не слід. При цьому і замовник не може набувати прав на такі побічні результати [10, с. 101].

В.К. Мамутов вказує, що копіювати чужий досвід не можна і не треба. Але вивчати, враховувати плюси і мінуси необхідно, зокрема, у процесі зближення із законодавством ЄС [11, с. 84]. Подібні думки стосовно медичної сфери висловлюють інші вітчизняні дослідники [12, с. 98]. Із цим, безумовно, слід погодитися. Проте висловлене більшою мірою стосується законодавства. А критерії відділення одного явища від іншого, які ефективно показали себе в інших країнах, можна брати за основу та використовувати при співставленні певних явищ в інших країнах (зокрема Україні).

Критерії діяльності університету, за якими надається або підтверджується статус дослідницького можна було б застосовувати в якості критеріїв ефективності наукового продукту. Однак у більшості своїй вони мають кількісний характер (2 премії міжнародного та національного рівня за останні 10 років; 300

кандидатських та 50 докторських дисертацій за останні 5 років; 200 наукових монографій та підручників з грифом МОН за останні 5 років; 150 штатних докторів та 500 кандидатів наук у середньому за останні 5 років; 50 патентів і ліцензій за останні 5 років; 20 міжвідомчих (галузевих) наукових структурних підрозділів; 300 штатних наукових працівників університету; 500 аспірантів та докторантів; 15 спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій тощо [8]). Тому ці критерії можна брати за основу, однак застосовувати слід з окремими застереженнями.

Висновки. На основі викладеного вважаємо, що: 1) можливо і доцільно використовувати наведені у статті критерії відмінності наукового продукта від поточних наукових робіт. Слід, однак, зробити обмовку, що наведений перелік критеріїв не є виключним; 2) визначення цих або інших критеріїв у підзаконних інструктивних матеріалах Міністерства освіти та науки, молоді та спорту сприятиме встановленню рівня якості послуг з виробництва наукового продукта; 3) дослідницькі НЗ повинні не тільки орієнтуватися на фінансування з Державного бюджету, проте й на інші джерела; 4) усі інші НЗ також можуть надавати додаткові платні послуги з виробництва наукового продукта – на сьогодні 19 видів; 5) ефективне використання НЗ наданого права сприятиме реалізації приватних інтересів самого НЗ та публічних інтересів у вигляді економії коштів Державного бюджету та виробництва нового інноваційного продукту для економіки та соціальної сфери України; 6) продовження цього дослідження полягає в аналізі кожного із 31 критерія діяльності університету, за якими надається або підтверджується статус дослідницького, на предмет можливості їх застосування до визначення якості наукових послуг, що надаються НЗ.

Література:

1. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що

належать до державної і комунальної форми власності : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 796 / Кабінет Міністрів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=796-2010-%EF.

2. Сомбаманія Г.М. Концептуальні засади формування науково-дослідницької культури майбутніх магістрів / Г.М. Сомбаманія // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 3. – С. 273-277.
3. Козарь Т.П. Сучасна парадигма формування освітньої політики держави в Україні / Т.П. Козарь // Економіка та держава. – 2009. – № 7. – С. 110-112.
4. Монаєнко А. Джерела та порядок фінансування видатків вищих навчальних закладів / А. Монаєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 72-75.
5. Чирич А. Современная роль университета и его реформа / А. Чирич // Університетські наукові записки ХУУП. – 2007. – № 2 (22). – С. 438-447.
6. Боголіб Т.М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 70-82.
7. Огнев'юк В. Криза – момент істини для університетської освіти / В. Огнев'юк // Вища школа. – 2009. – № 11. – С. 5-16.
8. Про затвердження Положення про дослідницький університет : постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 року № 163 / Кабінет Міністрів України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF.
9. Овчинников О.А. К методологии оценки научной деятельности в научных и образовательных учреждениях Российской Федерации / О.А. Овчинников // Вестник Московского университета МВД России. – 2009. – № 6. – С. 30-33.
10. Мельничук Н.Н. К вопросам об особенностях договора на выполнение научно-исследовательских работ / Н.Н. Мельничук // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Юриспруденция». – 2009. – № 3. – С. 100-105.

11. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності / В. Мамутов // Право України. – 2009. – № 9. – С. 83-94.
12. Стеценко С. Законодавче забезпечення охорони здоров'я в Україні / С. Стеценко, І. Сенюта // Право України. – 2007. – № 6. – С. 96-100.